

Сергій Георгійович Кулешов,
доктор історичних наук,
професор кафедри суспільних наук, інформаційної та архівної справи
Центральноукраїнського національного технічного університету
ORCID: 0000-0003-1950-9651
e-mail: posena@ukr.net

Андрій Сергійович Бойко-Гагарін,
кандидат історичних наук,
завідувач сектора проблем фондової роботи
Національного музею історії України
ORCID: 0000-0003-4610-3665
e-mail: boiko.gagarin@ukr.net

ЕКСПЕРТИЗА АВТЕНТИЧНОСТІ ГРОШЕЙ У РОСІЙСЬКІЙ ІМПЕРІЇ В ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ

Мета роботи полягає у визначенні повного алгоритму проведення фахової державної експертизи виявлених у населення підозрілих грошей, репрезентації установ, які здійснюють експертизу, та характеристик особливостей ідентифікації підробок. **Методологія статті** базується на комплексі загальнонаукових емпірично-теоретичних методів. Для дослідження зразків фальшивих паперових грошових знаків проведено сфрагістичний та палеографічний аналіз. Цитування матеріалів тогочасних джерел виконано методом транскрибування. **Наукова новизна** полягає у встановленні повного алгоритму виконання експертизи підозрілих грошей: від місця їх виявлення до органу проведення досліджень. Практичне значення визначається можливістю використання отриманих висновків у наукових працях з історії грошового обігу, криміналістики, науки і техніки, а також в упорядкуванні навчальної та методичної літератури. **Висновки.** Виявлені підозрілі монети мали надсилатися для перевірки та порівняння з автентичними зразками до монетного двору в Санкт-Петербурзі, а паперові грошові знаки та цінні папери – до Асигнаційного Банку та Експедиції заготівлі державних паперів. Місцевими слідчими та поліцейськими органами також здійснювалися спроби самостійно визначити автентичність підроблених грошей шляхом звернення до ювелірів, казначеїв, проведення консультацій зі збирачами податків. У Київській губернії для визначення вмісту сплаву металу підозрілі монети відправлялися до Університету Св. Володимира. Така недосконала та розгалужена система проведення експертизи створювала незручності та додаткові витрати для відомств на пересилання зразків підробок. Після підтвердження фальшивості досліджувані зразки знищувались, а відповідному слідчому чи судовому органу надсилалася копія висновку експертизи. У разі підтвердження автентичності грошей відправлення їх назад зазвичай не практикувалось. Адресату надсилалася довідка на асигнування суми в місцевому казначействі з вирахуванням витрат. У рідкісних випадках погашені фальшиві кредитні білети з нанесеними експертами написами та штампами поверталися назад. Це зумовило збереження деяких зразків підробок до нашого часу у фондах історичних архівів.

Ключові слова: підробка грошей, Російська імперія, Санкт-Петербурзький монетний двір, Казенна палата, державні органи управління, Університет Св. Володимира, історичні архіви, експертиза підробок.

Постановка проблеми. Фальсифікація грошей розпочалась одразу після винаходу людьми перших монет [1, с. 6]. Метою фальшивомонетників завжди було незаконне отримання прибутку шляхом збуту грошей нижчої якості проти офіційних емісій, самостійно виготовлених поза державним офіційним монетним двором. Не став винятком і період перебування України у складі Російської імперії, коли всі найпоширеніші зразки монет, асигнацій та кредитних білетів були сфальсифіковані фальшивомонетниками різних національностей, соціальних верств та професій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вагомий внесок у розвиток нумізматики України зробив В. Данилевич, висвітливши питання тогочасних підробок з огляду на збитки для грошового обігу [2]. Професор В. Орлик вивчав стан і перспективи державних фінансів у першій пол. XIX ст. [3, 4, 5], зокрема фіскальну політику [6], методологію та джерельну базу, структуру фіскальної системи та, спільно з професором О. Гуржієм [7], – процес оподаткування селянства. Важливість вивчення проблеми фальшивомонетництва підкреслена академіком В. Коцуrom на прикладі середньовічної нумізматики [8]. Також науковцями розглядалися питання фінансових диверсій проти Російської імперії з боку Франції під час Війни 1812 року [9] та ініційованого владою Австро-Угорщини ввезення підроблених грошей до Галичини упродовж Першої світової війни [10]. А. Бойко-Гагарін залучив до наукового обігу матеріали музейних колекцій [11] та інструменти для незаконного виготовлення монет, досліджував регіональні особливості фальсифікації грошей, питання лінгвістичної термінології стосовно експертизи автентичності підозрілих монет.

Мета роботи полягає у визначенні повного алгоритму проведення фахової державної експертизи виявлених у населення підозрілих грошей, репрезентації установ, які здійснюють експертизу, та характеристик особливостей ідентифікації підробок.

Методологія праці. У процесі дослідження використано комплекс загальнонаукових емпірично-теоретичних (аналіз і синтез, історичний і логічний), історичних (історико-порівняльний та хронологічний) та джерелознавчих (метрологічний, археографічний, іконографічний та палеографічний) методів. При вивченні зразків фальшивих кредитних білетів з архівних матеріалів карних справ із застосуванням методики палеографічного та сфрагістичного аналізу досліджено написи експертів та наявні погашення у вигляді штампів та печаток. Для цитування архівних документів застосовано метод передавання тексту за допомогою транскрибування. Сучасна методологія наукових досліджень ґрунтується на низці принципів: історизму, об'єктивності, системності, розвитку та багатогранності, послідовне дотримання яких дозволило якісно та правдиво висвітлити тему, уникнути впливу політичних ідеологій, описовості та фактографічності.

Наукова новизна полягає в комплексному залученні до наукового обігу нового різнопланового джерельного матеріалу з нумізматики.

Виклад основного матеріалу дослідження. Тезу про поповнення фондів Мюнц-кабінету при Університеті Св. Володимира фальсифікатами монет, що визнані монетним двором підробками, В. Данилевич відстоював ще за часів перебування російських імперських монет [12, арк. 3]. Обов'язковість надсилання виявлених у населення підозрілих грошей до спеціалізованих органів фахової експертизи законодавчо встановлена з середини XIX ст. Статтею 211 Монетного Статуту 1857 р. регламентувалося, що у випадку, коли серед сплачених у мито грошей буде виявлено понад 15 коп. підроблених грошей схожого виконання в 1 руб. (тобто цією граничною кількістю могла бути навіть одна монета номіналом більше 15 чи 20 коп.), власник затримувався поліцейським управлінням для допиту. Монети конфіскувалися й відправлялися в Департамент гірських та соляних справ для експертизи. Статтею 212 передбачався аналогічний алгоритм дій для торговців, які виявляли в покупців фальшиві гроші [13, с. 36–37].

Часто особи, в яких у процесі здійснення операцій купівлі-продажу та сплати податків виявляли фальшиві гроші, не могли самостійно їх відрізнити від справжніх, отож заперечували свою причетність до виробників чи збувальників підробок. Згідно з матеріалами Державної комісії внутрішніх справ у Царстві Польському (пол. *Komisja Rządowa Spraw Wewnętrznych*, далі – KRSW), виявлені в населення фальшиві талери сусідньої Пруссії на початку XIX ст. відправлялися у головне управління поліції, а звітди для проведення експертизи – на монетний двір у Варшаві. Так, архівні документи свідчать про те, що 7 лютого 1820 р. дирекція монетного двору Варшави надіслала до KRSW експертний висновок під № 2765 щодо фальшивості литого прусського талера, виявленого в Остроленківському повіті [14, str. 73].

Для проведення експертизи на монетний двір регулярно відправлялися підозрілі гроші, вилучені митними органами в осіб, які перетинали державний кордон. Зокрема, 2 квітня 1845 р. з Одеської портової митниці було направлено секретне повідомлення до Херсонської митної застави про припис директора Департаменту зовнішньої торгівлі стосовно розпорядження для митниць, яким регламентувалося, що у випадку виявлення у громадян більш як 50 одиниць платинових монет 1828–1845 рр. відправляти ці гроші на експертизу до монетного двору в Санкт-Петербург [15, арк. 5–6]. А 21 грудня 1845 р. до пробірної палати м. Харкова було доставлено 3-рублеву платинову монету, що викликала сумнів у справжності дорогоцінного металу в комітеті Кавалерійського округу Українського військового поселення. Ювелір харківської пробірної палати підозрілу монету відправив до Департаменту гірських та соляних справ, той, своєю чергою, надіслав її на експертизу в Санкт-Петербурзький монетний двір. Згодом до пробірної палати надійшла позитивна відповідь про справжність та

повноцінний вміст платини в монеті, вартість якої, з вирахуванням витрат, було дозволено асигнувати в місцевому казначействі [16, арк. 1, 5].

21 лютого 1864 р. за дорученням Київського військового, Подільського та Волинського генерал-губернатора слідчим у справі появи в м. Києві фальшивих рублевих та 5-рублевих монет було наказано звернутися до попечителя Київського учбового округу з проханням здійснити в Університеті Св. Володимира визначення роду металу, з якого виконано вилучені підозрілі монети та зливки металу. Відправлені монети та речові докази було розкладено в окремо пронумеровані пакети з проханням повернути їх після проведення аналізу [17, арк. 49].

Секретний циркуляр Міністерства внутрішніх справ від 29 грудня 1845 р., спрямований до Департаменту поліції, регламентував дії керівництва громадянських та поліцейських відомств при виявленні підозрілих грошей. Зокрема, було наказано, в разі виявлення сумнівних банківських білетів, підозрюваного одразу не затримувати, а спершу брати показання – звідки отримано фальсифікат, а також з'ясувати, чи готова особа відправити підозрілі гроші на експертизу до Правління Асигнаційного Банку. Повноцінні слідчі дії мали розпочинатися лише після отримання результатів експертизи [18, str. 32]. Щоправда, деякі архівні документи свідчать, що цей секретний циркуляр на місцях міг трактуватися по-своєму. Так, у Київській губернії 22 жовтня 1909 р. Фастівському відділенню Київського жандармського поліцейського управління залізниць губернатором було наказано перевіряти всіх пасажирів та тих, хто купував квитки в касах, при найменшій підозрі на фальшивість грошей [19, арк. 431].

При виявленні підозрілих грошових знаків слідчими чи поліцейськими органами могла бути проведена *самостійна попередня перевірка*, яка, в разі виникнення ускладнень із точним висновком, вимагала відправлення зразків на монетний двір у Санкт-Петербург. У населення також були методи самостійного виявлення підробок, як-от відсутність дзвінкого звуку при падінні литих монет [20, с. 3]. Часто органи поліції зверталися до ювелірів та пробірних палат для встановлення оригінальності металу. Так, виявлені 24 жовтня 1839 р. на ярмарку в м. Кагулі Бессарабської губернії фальшиві 30 коп. у Козими Дімітру було вирішено перевірити в місцевого срібних справ майстра, який підтвердив виготовлення монети зі срібла [21, арк. 4 зв., 12].

Окрім підробок грошових знаків та цінних паперів на експертизу відправлялися також інструменти, вилучені під час обшуків у фальшивомонетників. Так, виявлену в мешканця м. Кам'янця-Подільського Михайла Липинського складну конусоподібну форму для лиття фальшивих 5-копійкових монет зразка 1867 р. було передано місцевим ювелірам Михайлу та Петру Новаковським, яким суд поставив завдання надати відповіді на такі питання:

1. Чи призначений наданий для вивчення апарат для лиття чи карбування монет?

2. Чи пристосований апарат до виготовлення підробок високої якості?
3. Скільки приблизно часу зазначений пристрій знаходився в бездіяльному стані та чи використовувався?

4. Чи належать вилучені паралельно з пристроєм шість свинцевих заготовок фальшивих монет до виготовлених цим пристроєм?

Вивчивши пристрій, ювеліри надали такі відповіді на поставлені питання:

1. За допомогою пристрою виготовлялась фальшива монета методом карбування на м'якому металі – олові, свинці та цинку;

2. Виготовлення монет за допомогою пристрою теоретично можливе, але, зважаючи на іржу в місцях вигравіруваних дат, він давно не був у використанні;

3. Пристрій більш як рік не використовувався;

4. Виявлені шість свинцевих заготовок монет виготовлені не за допомогою зазначеного пристрою, а відлиті у глиняній чи земляній формі [22, арк. 35].

13 жовтня 1907 р. у фальшивомонетника Андрія Коноваленка з околиці Києва Деміївки було вилучено приладдя для фальсифікації монет та мідний сплав, з якого він виготовляв заготовки; все разом передано на експертизу. Експерти встановили, що виявлене обладнання придатне для фальшування монет [23, с. 4]. У подібних випадках про монети із недорогоцінного металу, а лише з наявним покриттям, у висновку експертизи Санкт-Петербурзького монетного двору зазвичай вказувалося: «/.../ зазначена монета після випробувань визначена фальшивою мідної композиції /.../» [24, арк. 598].

Від другої пол. XIX ст. Експедиція заготівлі державних паперів (далі – ЕЗДП) була головним центром проведення експертизи автентичності кредитних білетів та цінних паперів [25]. Виготовлені ЕЗДП спеціальні бюлетені (Іл. 1) надсилалися до канцелярій губернаторів, які мали інформувати відповідні міські магістрати [26, арк. 36], що, своєю чергою, розсилали їх до підвідомчих підприємств. Так, у 1861 р. з Волинського губернського правління до всіх повітових та земських управлінь поліції, судів та квартирних комісій секретним циркуляром були розіслані дані бюлетені [27, арк. 26]. Також ЕЗДП розсилала інформаційні бюлетені до міністерств, які, відповідно, інформували підпорядковані їм палати. Підготовленим у 1845 р. монетною комісією Міністерства фінансів «Описом відмінних ознак срібних монет, підроблених гальванічним способом» працівникам митниць повідомлялося про низку характерних ознак підроблених монет, виготовлених гальванічним способом. При цьому наголошувалося, що техніка нанесення різцем на гурті вдавлених літер уже відома експертам, і слід виявляти «...тільки випадки у побачених підроблених двофранкових з жолобчастим гуртом та п'ятифранкових, карбованих до введення у вжиток, монет стискуючих станків розсувної гайки, за допомогою якої наносяться на гурт опуклі літери» [28, арк. 2–2 зв.]. Інформацію про ознаки підроблених банкнот, виявлених Асигнаційним Банком, надсилали також і з Департаменту зовнішньої торгів-

ОПИСАНІЕ
ФАЛЬШИВЫХЪ КРЕДИТНЫХЪ БИЛЕТОВЪ
 10 РУБЛЕВАГО ДОСТОИНСТВА,
 21го рода поддѣлки.

Бумага обработана химическо-сѣрною кислотою, вѣроятно, съ цѣлю сдѣлать ее похожею на пеньковую бумагу; внутреннихъ знаковъ нѣтъ.

Сѣтка и украшеніе печатаны типографическимъ способомъ, рисунокъ сдѣланъ довольно тщательно.

Все печатанное черною краскою сдѣлано посредствомъ литографіи довольно тщательно и съ незначительнымъ числомъ ошибокъ, преимущественно въ мелкомъ шрифтѣ.

Изъ ошибокъ въ крупномъ и среднемъ шрифтѣ замѣчательны слѣдующія: въ 1-мъ пунктѣ того и другаго шрифта, въ словѣ предназначеннаго, вмѣсто втораго „н“ — „п“; въ 5-мъ пунктѣ крупнаго шрифта, въ словѣ таможеннымъ, вмѣсто втораго „н“ — „п“; въ 5-мъ пунктѣ средняго шрифта, въ словѣ учрежденныхъ, вмѣсто перваго „е“ — „в“; въ 4-мъ пунктѣ, того же шрифта, въ словѣ производитъ, вмѣсто „б“ — „ъ“.

Ил. 1. Інформаційний бюлетень Експедиції заготівлі державних паперів з описом підробок кредитних білетів 10-рублевого номіналу зразка 21 роду підробки.

лі [29, арк. 2]. Опис фальшивих кредитних білетів 10-рублевого номіналу з № 2.216.347 та № 2.216.307 уже 18-го роду підробки розіслано по секретній частині 23 грудня 1846 р. до Міністерства державного майна, яке, своєю чергою, інформувало Палату державного майна та інші відомства [30, арк. 6]. 30 квітня 1848 р. військовим губернатором м. Харкова було переслано інформаційні бюлетені ЕЗДП до міських та земських відділків поліції, в міську думу та в Старобільську ратушу [31, арк. 1]. 12 березня 1854 р. канцелярією Одеського військового губернатора було вирішено направити подібний інформаційний бюлетень також у тюремний комітет [32, арк. 3].

Через таємну розсилку від Міністерства фінансів на завод «Київський Арсенал» потрапив інформаційний бюлетень з описом ознак фальшивих кредитних білетів номіналом 100 руб. У цьому бюлетені вказувалося, що «зміни наявні як на білетах із підписом управляючого Жуковського, так і на білетах 1894 р. з підписом управляючого Е. Плеске. *Лицьовий бік білетів*. Жовтий друк. У розетці, під великою цифрою «100», справа, зовнішній бордюру овалу виконаний ясніше і наближений до справжніх білетів. Коричневий друк. Слова «СТО» та «РУБЛЕЙ», написані: перше – над, а друге – під великою чорною цифрою «100», на правому боці білетів – зменшені проти першочергової підробки (див. 3-й рисунок попереднього опису)...» [33, арк. 28].

Іншого класу інформаційні бюлетені розроблялися та випускалися випробувальною станцією Головного управління пошти і телеграфів у м. Києві (Іл. 2). У деталізованих описах вказувалися не лише відмінні риси підроблених грошей різного номіналу, а й додавалася графічна деталізація цих відмінних рис: дрібних елементів захисту, в тому числі для різного роду підробок поштових марок [34].

Слід також звернути увагу на характерну лексику експертів для описування ознак та відмінностей фальшивих кредитних білетів: «ніжніший» [35, str. 310–353], «неясний» [36, str. 5] та «дурний», визначених ЕЗДП [37, арк. 30]. Задля досягнення кращого захисту використовувалися різні шрифти, на які зверталася

Іл. 2. Інформаційний бюлетень випробувальної станції Головного управління пошти та телеграфів про ознаки підробок кредитних паперів та поштових марок із графічною деталізацією елементів захисту та відмінних рис. Київ. 1907 р

ретельна увага під час розроблення переліку ознак фальшивості, та їхні відмінності від державних зразків кредитних білетів, що обов'язково вказувалося в інформаційних бюлетенях ЕЗДП щодо родів підробок [38, арк. 23].

У січні 1910 р. Департаментом поліції Міністерства внутрішніх справ Російської імперії усім губернаторам, міським очільникам, Варшавському обер-поліцмейстеру, керівникам губернських жандармських та залізничних і охоронних відділень був розісланий циркуляр за № 126085, згідно з яким виявлені підробки, що залишилися після закінчення суду, підлягали надсиланню для знищення: кредитні білети – до Державного Банку [39, арк. 578]; монети – на монетний двір у Санкт-Петербурзі; цінні папери та купони – до ЕЗДП [40, арк. 2–2 зв.].

Циркуляр мав на меті вноормувати шляхи надходження та утилізації фальсифікатів і зменшити необхідний для пересилання час, адже багато відомств через відсутність чітких вказівок відправляли вилучені підробки до Департаменту поліції [41, арк. 96].

Отже, після проведення експертизи та встановлення фальшивості грошові знаки підлягали знищенню. Проте відомі й випадки повернення підроблених банкнот після експертизи разом із висновками. Про це свідчать збережені в Державному архіві Хмельницької області справи зі зразками підробок, укладеними в окремі конверти та промаркованими як окремі аркуші у справі (Іл. 3). Так, виявлений у 1884 р. у м. Дунаївці фальшивий кредитний білет номіналом 5 руб. зразка 1880 р. з № 391617 має наддрук червоним кольором «ФАЛЬШЫВЫЙ» [42, арк. 16], а фальшиві 100 руб. зразка 1887 р., виявлені серед грошей зібраного податку в м. Малих Мечетках, мали одразу три штампи «НЕГОДНЫЙ», проставлені в різних частинах підробки задля уникнення спроби її повторного введення у грошовий обіг. Також до підробки додано копію акта її огляду та експертизи в ЕЗДП [43, арк. 44–47]. Циркуляром Міністерства юстиції в 1915 р. також передбачалося, що всі виявлені фальшиві кредитні білети мали бути надані на експертизу [44].

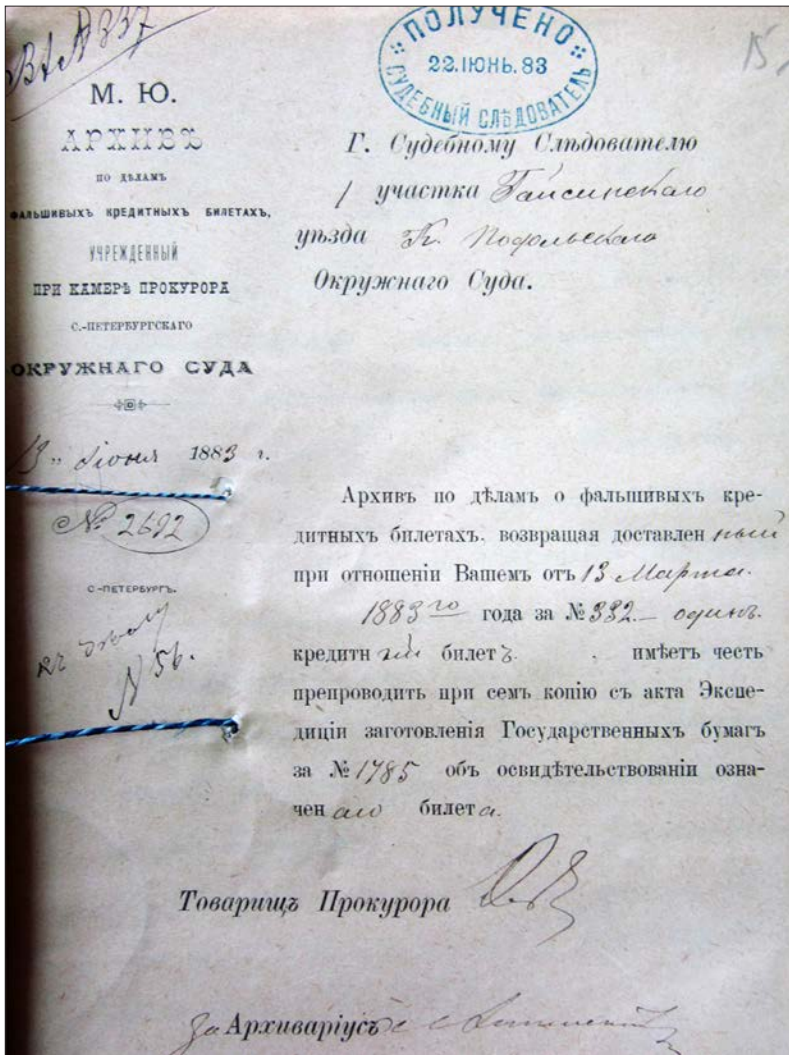

Ил. 3. Фальшиві 25 руб. зразка 1872 р., виявлені Летичівським казначейством та погашені штампами з підписом у лівому верхньому куті: «2217-й, старшим слідчим Летичівського повіту Кам'янець-Подільського округ.».

Отже, у XIX та на поч. XX ст. головну функцію з проведення експертизи паперових грошових знаків виконувала саме ЕЗДП, на адресу якої поштою надсилалися підозрілі грошові знаки, після чого до департаменту поліції надходив лист (Іл. 4) з актом експертизи (Іл. 5) та повідомленням, що підроблені грошові знаки знищено [45, арк. 209–210]. Хоча відомі й винятки: дослідник В. Карпукін виявив у фондах Державного архіву Тюменської області приписи щодо відправлення виявлених фальшивих кредитних білетів до Асигнаційного Банку [46, с. 172]. Фахова експертиза грошових знаків є однією з найважливіших ланок у системі протидії держави фальшивомонетництву [47].

Висновки. Проаналізовані у статті архівні джерела підтверджують важливість та багатогранність процесу експертизи підозрілих грошей у Російській імперії в XIX – на поч. XX ст. Недосконалість цієї системи в контексті формування музейних колекцій та нумізматичних студій визначав відомий український нумізмат В. Данилевич, відстоюючи позицію стосовно необхідності збереження виявлених фальсифікатів грошових знаків для підготовки експертів та збереження цінних свідчень з історії грошового обігу краю.

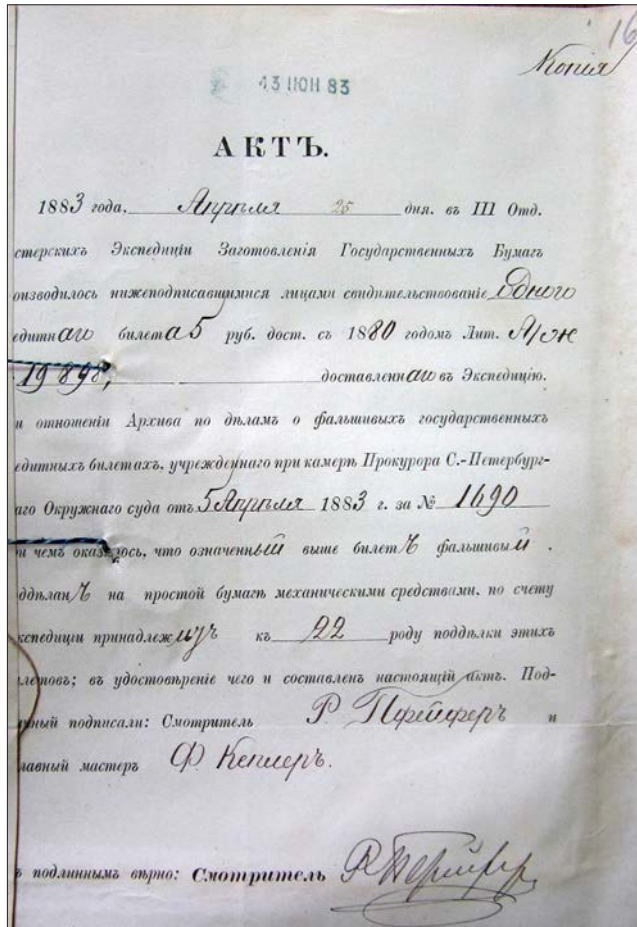
Повний алгоритм надання на експертизу підозрілих грошей від місця їх виявлення до установи проведення досліджень мав адміністративно встановлений перелік дій, хоча часом він і набував своїх особливостей. Так, виявлені підозрілі монети мали надсилатися для перевірки та порівняння із автентичними зразками на монетний двір у м. Санкт-Петербург, а паперові грошові знаки та цінні папери – до Асигнаційного Банку та Експедиції заготівлі державних паперів. Для проведення експертизи підозрілі грошові знаки надсилалися поштою.

Іл. 4. Лист з Архіву по справах фальшивих кредитних білетів Міністерства юстиції до судового слідчого 1-ї дільниці Гайсинського повіту Кам'янець-Подільського окружного суду щодо фальшивості наданих речових доказів та передачі підроблених кредитних білетів до Експедиції заготівлі державних паперів.

Після цього до департаменту поліції надходив лист з актом експертизи та повідомленням, що підроблені грошові знаки знищено.

Слідчими та поліцейськими органами також здійснювалися спроби самостійно визначити автентичність підроблених грошей. Практикувалося звернення до місцевих ювелірів, казначеїв, консультації зі збирачами податків тощо. У Київській губернії для визначення вмісту сплаву металу підозрілі монети відправлялися до Університету Св. Володимира.

Ил. 5. Акт експертизи Експедиції заготовлі державних паперів щодо фальшивості наданого судовим слідчим Кам'янець-Подільського окружного суду підозрілого кредитного 5-рублевого білета зразка 1880 р. з серією А/Ж № 19898.

Така невідосконала система проведення експертизи створювала незручності та додаткові витрати відомств на пересилання зразків підробок, отриманих не за призначенням. Після підтвердження фальшивості зразки знищувалися, а відповідному слідчому чи судовому органу надсилалася копія висновку експертизи. У разі підтвердження автентичності досліджених грошей відправлення їх назад не практикувалося, – адресату надсилалася довідка на асигнування суми в місцевому казначействі за вирахуванням витрат. Зрідка погашені зразки кредитних білетів із нанесеними експертами написами та штампами надсилалися назад, що зумовило збереження деяких із них у фондах історичних архівів.

Перспективу подальших розвідок вбачаємо у виявленні та введенні до наукового обігу даних архівів поза межами України та пошук зразків підробок, свідчення про експертизу яких збережено в документальних джерелах.

Список використаних джерел

1. Бойко-Гагарин А. С. Фальшивомонетничество в Центральной и Восточной Европе в эпоху Средневековья и раннего Нового времени. Киев : Украинская конфедерация журналистов, 2017. 560 с.
2. Данилевич В. Е. Случайные заметки в области новейшей русской нумизматики. Юрьев : Тип. К. Маттисена в Юрьеве, 1898. 5 с.
3. Orlyk S., Orlyk V. Control of the Russian occupation authority over the activities of salt factories in Halychyna and Bukovyna in the period of the First World War // Східноєвропейський історичний вісник. Дрогобич, 2019. № 10. С. 85–93. DOI: 10.24919/2519-058x.10.159178.
4. Орлик В. М. Державні фінанси Російської імперії першої половини XIX ст.: стан та основні тенденції // Науковий вісник Ізмаїльського державного гуманітарного університету. Ізмаїл, 2011. Вип. 30. С. 96–108.
5. Орлик В. М., Орлик С. В. Теоретико-методологічні та джерелознавчі проблеми економічної історії України // Універсум історії та археології. Том. 2 (27). Дніпро, 2019. Вип. 2. С. 5–27.
6. Орлик В. М. Методологічні аспекти дослідження проблем податкової політики в українських губерніях Російської імперії у першій половині XIX ст. // Український історичний журнал. 2008. № 5. С. 187–195.
7. Гуржій О. І., Орлик В. М. Селяни України та їх оподаткування в XVII – середині XIX ст. : монографія. Біла Церква : Пшонківський О. В., 2012. 278 с.
8. Коцур В. П. Актуальні напрями та організаційні засади сучасних досліджень середньовічної нумизматики в Україні // Наукові записки з української історії : зб. наук. ст. Переяслав-Хмельницький, 2013. Вип. 33. С. 3–8.
9. Kotsur V., Boiko-Gagarin A. Napoleon russian forged assignations in Naddniproian-shchyna (over Dnipro land) // Східноєвропейський історичний вісник. Дрогобич, 2019. Вип. 11. С. 66–77. DOI: 10.24919/2519-058x.11.170701.
10. Орлик С. В., Бойко-Гагарин А. С. Фальшивомонетництво в Україні в роки Першої світової війни // Український нумизматичний щорічник. Переяслав-Хмельницький, 2017. № 1. С. 143–164. DOI: 10.5281/ZENODO.1291752.
11. Бойко-Гагарин А. С. Тогочасні підробки монет Російської імперії у зібранні Національного музею у Варшаві // Речі і образи: матеріали конференції «Спеціальні історичні дисципліни в контексті «речового» та «візуального» поворотів європейської гуманітаристики» (4 жовтня 2019 р., м. Київ) / відпов. ред. О. Ковалевська; упоряд. С. Блащук, Г. Боряк. Київ: Інститут історії України Національної академії наук України, 2020. С. 110–115.
12. Інститут рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. Ф. ХХІХ. Од. зб. 67. 6 арк.
13. Свод Законов Российской империи, издания 1857 года. Том седьмой. Уставы монетный, горный и о соли. Санкт-Петербург: Тип. Второго Отделения Собственной Его Императорского Величества Канцелярии, 1875. С. 36–37.

14. Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie. Zespol 191. KRSW. Sygnatura 7690. Kurs a falszowanie monet. Vol. I. (1815–1825). 373 str.
15. Державний архів Херсонської обл. Ф. 7. Оп. 2. Спр. 48. 25 арк.
16. Державний архів Харківської обл. Ф. 35. Оп. 1. Спр. 25. 9 арк.
17. Центральний державний історичний архів України, м. Київ (далі – ЦДІАК). Ф. 707. Опис 30. Спр. 2.
18. Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie. Zespol 191. KRSW. Sygnatura 7699. Kurs a falszowanie monet. Vol. X. (1845–1851). 460 str.
19. ЦДІАК. Ф. 285. Оп. 1. Спр. 874.
20. Сбытчик фальшивых монет// Киевское Слово. № 3666. 25 марта. Киев, 1898. С. 3.
21. Arhiva Națională a Republicii Moldova. Ф. 44. Оп. 1. Спр. 671. 33 арк.
22. Державний архів Хмельницької обл. Ф. 281. Оп. 1. Спр. 1812. 50 арк.
23. К обнаружению фабрики фальшивых монет на Демеевке // Киевлянин. № 284.10 октября. Киев, 1907. С. 4.
24. Державний архів Волинської обл. Ф. 361. Оп. 1. Спр. 1660. 831 арк.
25. Балаченкова А. П. ЭЗГБ как центр экспертизы кредитных билетов и ценных бумаг (вторая половина XIX – начало XX в.). Тезисы докладов и сообщений. Двадцатая всероссийская нумизматическая конференция (Великий Новгород, 16–20 апреля 2019 г.). Москва, 2019. С. 199–200.
26. Державний архів Волинської обл. Ф. 229. Оп. 1. Спр. 460. 64 арк.
27. Державний архів Рівненської обл. Ф. 370. Оп. 3. Спр. 813. 43 арк.
28. Державний архів Херсонської обл. Ф. 7. Оп. 2. Спр. 48. 25 арк.
29. Там само. Ф. 7. Оп. 2. Спр. 24. 14 арк.
30. Державний архів Волинської обл. Ф. 394. Оп. 1. Спр. 46. 21 арк.
31. Державний архів Харківської обл. Ф. 52. Оп. 1. Спр. 757. 3 арк.
32. Державний архів Одеської обл. Ф. 361. Оп. 1. Спр. 229. 16 арк.
33. Державний архів м. Києва. Ф. 338. Оп. 1. Спр. 5. 58 арк.
34. Державний архів Черкаської обл. Ф. 894. Оп. 1. Спр. 1. 32 арк.
35. Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie. Zespol 191. KRSW. Sygnatura 7699. Kurs a falszowanie monet. Vol. X. (1845–1851). 365 str.
36. Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie. Zespol 191. KRSW. Sygnatura 7700. Kurs a falszowanie monet. Vol. XI. (1850–1854). 460 str.
37. Державний архів Рівненської обл. Ф. 22. Оп. 1. Спр. 125. Арк. 30.
38. Там само. Ф. 370. Оп. 3. Спр. 813. 43 арк.
39. ЦДІАК. Ф. 311. Оп. 1. Спр. 2. Арк. 578.
40. Там само. Ф. 268. Оп. 2. Спр. 91. Арк. 2–2 зв.
41. Там само. Ф. 274. Оп. 1. Спр. 2084. Арк. 96.
42. Державний архів Хмельницької обл. Ф. 281. Оп. 1. Спр. 934. 25 арк.
43. Там само. Ф. 281. Оп. 1. Спр. 410. 151 арк.
44. ЦДІАК. Ф. 317. Оп. 1. Спр. 5885. 20 арк.

45. Там само. Ф. 419. Оп. 1. Спр. 7284. Арк. 209–210.

46. Карпухин В. И. Фальшивомонетчики Тобольской губернии (XVIII–XIX вв.). Тезисы и доклады сообщений «Шестая всероссийская нумизматическая конференция» (20–25 апреля 1998 г.). Санкт-Петербург, 1998. С. 172.

47. Коцур В. П., Бойко-Гагарін А. С. Державна політика протидії фальшивомонетництву в Російській імперії у кін. XIX – поч. XX ст. // *Universum Historiae et Archeologiae*. Т. 2 (27). Дніпро, 2019. Вип. 2. С. 108–124. DOI: 10.15421/26190208.

Serhii Kuleshov,

Doctor of Sciences (History),

Professor of the Department of

Social Sciences, Information and Archival Affairs

of Central Ukrainian National Technical University

ORCID: 0000-0003-1950-9651

e-mail: posena@ukr.net

Andrii Boiko-Haharin,

Candidate of Sciences (History),

Head of the Sector of the Treasury Funds Work Problems

of National Museum of Ukrainian History

ORCID: 0000-0003-4610-3665

e-mail: boiko.gagarin@ukr.net

Expertise of authenticity of money in Russian Empire in 19th – early 20th century

The aim of this study is to determine the complete algorithm of the professional state examination of suspicious coins, and to determine the location and features of counterfeit identification. **Research methodology** is a set of general scientific empirical and theoretical methods. The sphragistic and palaeographic analysis was carried out during examining the samples of the counterfeit paper banknotes. **The scientific novelty** is that the full algorithm for sending suspicious money for examination from the place of their discovery to the place of research was completely defined. **The practical significance of the work** is determined by the possibility of using the findings in scientific works on the history of monetary circulation, forensic science, science and technology, as well as in the preparation of educational and methodological literature. **The main results of the research.** The detected suspicious coins were to be sent for verification and comparison with the authentic samples to the Mint in St. Petersburg, while paper banknotes and securities to the Assignment Bank and the Expedition of the Procurement of State Securities. Local investigators and the police have also attempted to try to determine the authenticity of counterfeit money, appealing to local jewelers, treasurers, consulting with tax collectors and other experts. In Kyiv province the suspicious coins were sent to the St. Volodymyr University, where it was possible to determine the content of the metal alloy. Such an imperfect and extensive system of examination created inconveniences

and additional costs for sending samples of counterfeit for authorities. After confirmation of the falsity, the samples under investigation were destroyed (burned), and a copy of the expert opinion was sent to the relevant investigator or judicial authority. Whenever the authenticity of the investigated money was proven, sending it back was usually not practiced; the addressee was sent a receipt certificate of the amount in the local treasury, reimbursing the expenses. In rare cases, canceled fake banknotes with expert inscriptions and stamps were returned back. This led to the preservation of some samples of forgeries to our time in the fonds of historical archives.

Key words: counterfeit, Russian Empire, St. Petersburg Mint, the Treasury, forgery expertise.

*Стаття підготовлена 21 лютого 2020 року;
подана до друку 11 березня 2020 року.*